

Anonymus – latinul és németül

Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars.

*Die älteste Darstellung der ungarischen
Geschichte.*

Unter Mitarbeit
von László Veszprémy hg.
von Gabriel Silagi.
Jan Thorbecke Verlag,
Sigmaringen 1991.

Bogyay Tamás 1976-ban indította útjára az *Ungarns Geschichtsschreiber* (Magyarország történetírói) sorozatot német nyelven, közel két évtizeddel azt követően, hogy a bizánci és oszmán történetírókat bemutató sikeres sorozat kötetei után és mellett a szláv történetírók sorozatának első kötete is megjelent. A magyar sorozatból 15 év alatt négy kötet látott napvilágot. Az első *Die heiligen Könige* (A szent királyok) címmel válogatás volt az István-, a Gellért-legendákból, a László-legendából és a magyar krónikából. A kötetet Bogyay Tamás, Bak János és Gabriel Silagi gondozta. A következő darab egyetlen auctor, Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című munkáját ölelte fel (1978). A hét év múlva közzétett harmadik opus – Hansgerd Göckenjan és James R. Sweeney munkája – megint csak gyűjteményes kötet volt, a tatárjárás kútfoiból szemelgetett. A sorozat első három kötetét a Styria Verlag adta ki.

A negyedik kötetre újabb hat évet kellett várni, s ez a munka több vonatkozásban is újdonsággal szolgált. A sigmaringeni Jan Thorbecke Verlag bocsátotta közre, s e kötet nem csupán német fordítást tartalmaz, mint a megelőző három, hanem bilingvis szövegközlést ad. Ráadásul tárgyaként Anonymus *Gesta Hungarorum*-át választotta, azt a munkát, amelynek 1746 (első kiadása) óta kereken tucatnyi edíciója látott napvilágot, s a szöveg egyetlen másolati példányáról két alkalommal is facsimile kiadás készült. A jelen munka legfontosabb

„küldetése” az, hogy első ízben teszi hozzáférhetővé a német nyelven olvasók számára Anonymus szövegét, s ennek a körülménynek a jelentőségét aligha lehet túlértékelni. A német fordítás révén – talán nem túlzás ezt állítani – új korszak kezdődhet Anonymus utóéletében, az eddigi olvasókörnél sokszorta nagyobb közönséghez jut el az anonymusi gesta (az érdeklődőktől kezdve a német tannyelvű egyetemek hallgatóiig). A német fordításról majd a felhasználók fognak nyilatkozni, ők a leginkább illetékesek erre.

A magyar recenzens figyelme a kötet másik három komponensére, az előszóra, a latin textusra és a jegyzetekre (valamint a jegyzetekhez kapcsolódó irodalomjegyzékre) terjed ki. A kötetet Gabriel Silagi neve fémjelzi, munkatársa Veszprémy László volt. A szerzőpáros – feltételezésem szerint – igen szerencsésen egészíthette ki egymást, mert bár Silagi is tájékozott a magyar, Veszprémy is a nemzetközi irodalomban, de az adottságok folytán Silagi nagy nemzetközi áttekintése (amelyet a *Monumenta Germaniae Historica* munkatársaként szerzett) és Veszprémy tájékozottsága a magyar krónikairodalomban (amelyet ilyen tárgyú tanulmányai jeleznek) gyümölcsöző együttműködést eredményezett. A kötet másik nagy eredményének azt tartom, hogy 345 jegyzetben a német olvasó korszerű, modern, tárgyi-lyagos, részletes, informatív tájékoztatást kap az anonymusi műben szereplő problematikáról, személyekről, helynevekről, a mű forrásairól stb. A 17 nyomtatott oldalra terjedő *Literaturverzeichnis* még a szakember számára is tartogat néhány újdonságot, s üdítő látni, hogy rengeteg benne az egészen friss, az 1980-as években vagy éppen 1991-ben megjelent, illetve sajtó alatt levő dolgozat.

Persze, Anonymusnak oly hatalmas és szerteágazó irodalma van, hogy igazán könnyű rámutatni olyan írásokra,

amelyek hiányoznak az irodalomból, illetve a jegyzetekből (egyik-másik taán éppen azért, mert túlságosan frissen, „lapzárta után” jelent meg). Csak néhány idegen nyelvű munkát említek. Hiányzik V. D. Koroljuk erősen vitatható alapállású cikke (*Slavjane, vlahi, rimljane i rimske pastuhi vengerskogo „Anonima”*. Jugo-vostocnaja Jevropa i srednie veka. I. Kisinyov 1972.), Z. J. Kosztoľnyik: *From Coloman the Learned to Béla III (1095–1196)*. New York 1987. című műve (főleg az első függeléként szereplő *Did Rumanians Live in Pannonia and Transylvania during the Twelfth Century?* miatt), Imre Boba két új Anonymus-tanulmánya (*One or two „Atlas” in the Gesta of Anonymus Belae Regis?* Ural-Altische Jahrbücher/Ural-Altica Yearbook 1990. 37–73.; *The Federal Structure of the Earliest Hungarian Polity; The Role of the „Covenant of Blood”*, uo. 1991. 99–122.) vagy neves szerzők Anonymusról folytatott beszélgetése (*Anmerkungen zu Anonymus, Imre Boba im Gespräch mit Thomas von Bogyay und Gabriel Silagi, Ungarn-Jahrbuch 1990. 169–177.*) stb.

Az új Anonymus-kiadásnak legnagyobb „szenzációja” kétségkívül az, hogy a *Pdictus magister* szókapcsolatot nem a hagyományos *P. dictus magister* ('mesternek mondott P.'), hanem *Predictus magister* ('előbbmondott mester') formában oldotta fel. Ennek indokaként a bevezetőben azt olvassuk: „In Wirklichkeit steht in der Handschrift der auf die Initiale P folgende Text so dicht angeschlossen (kiemelés tőlem, K. Gy.), daß man bei der allein zu lesenden Form *Pdictus* von einem vergessenen Kürzungsstrich über dem P ausgehend den Beginn des Satzes als *P(re)dictus* zu lesen hat” (3.). Ez lényegében Fejérpataky László nézetének megismétlése. Fejérpataky szerint ugyanis „a *dictus* szó *szorosan* (kiemelés tőlem, K. Gy.) a P mellé van írva”, ami – pont híján – csak a *Praedictus* rövidítése lehet (Még egyszer Anonymus. Századok 1879. 249–252., az idézet a 251. oldalról való). Megjegyzem, Fejérpatakytól egyetlen

cikk sem szerepel a kötetben, így az itt idézett sem. Az előszó egyébként mértéktartó rövidegességgel ad tájékoztatást a gesta kéziratáról, a munka jellegéről, irodalmi karakteréről, stílusáról és nyelvről, s itt olvashatjuk a kiadást motiváló okokat is.

Ezek a következők: 1. az utolsó Anonymus-editio, Jakubovich Emil SRH-beli kiadása (1937) nehezen elérhető; 2. erre is érvényes az, amit Jakubovich írt a korábbi kiadásról, az Endlicher-féléről: számos hibája van; 3. a helyesírásnak az SRH-ban alkalmazott hallgatóságos szabványosítása megengedhetetlen módon meghamisítja a benyomást, amelyet az olvasó a szövegről nyer; 4. a gátlás, hogy a pusztá íráshibákat javítsa, ma megütközést kelt; 5. mindenekelőtt az utolsó fél évszázad témára vonatkozó, szinte áttekinthetetlen tudományos termése igazolja a jegyzetekkel ellátott új kiadást. Rögtön tegyem hozzá: a jegyzetek (jegyzetszámok) a német fordításban szerepelnek, ez a körülmény tehát új latin kiadást aligha igényelt. Magam a legfőbb oknak kétségtelenül az 1. pontban szereplő érvet tartom: az SRH ma már Magyarországon is hozzáférhetetlen, nemhogy német nyelvterületen. Nem vitatható, hogy az SRH Anonymus-kiadásának nyilvánvaló sajtóhibái vannak: *engte* (*gente* helyett): 3920, *noblissimi* (*nobilissimi* helyett): 4510. Ténykérdés az is, hogy az SRH – a valós paleográfiai olvasatok helyett – egységes, a klasszikus latinra érvényes helyesírási norma szerint írta a *ti* + magánhangzó szókapcsolatot, vagyis *t*-vel (és nem *c*-vel), függetlenül attól, hogy a kéziratban *t* van-e avagy *c* (már ha egyáltalán a két betű biztonsággal megkülönböztethető egymástól): pl. *dilectionis*: 3321, *fortia*: 3329, *gratiam*: 348, *pretiosi*: 3419, *amicitie*: 432 stb. Az új kiadás megkísérel betűhív olvasatot adni. Ennek megfelelően a példaként említett szavak *dilectionis* (2821), *forcia* (3029), *gratiam* (3038), *preciosi* (329) és *amicicie* (4417) alakban szerepelnek ott. Vajon mi áll a kéziratban? A mindkét kiadásban azonos *dilectionis* a

kéziratban is ^(1v20-21) természetesen *t*-vel fordul elő. Három esetben az új editio *c*-t ad az SRH *t*-je helyett. A *forcia* olvasat vitatható, inkább az SRH-beli *fortia* az elfogadható, főleg ha a *fortia* szó után másodikként következő *facta* szó *c*-jét tekintjük mércének ^(1v28). A *preciosi* ^(2r12) és az *amicicie* ^(4v31) szavak esetében a kézirat egyértelműen a *c* olvasat igaza mellett bizonyít. Ám mi a helyzet ötödik példaszavunk, a *gratia* esetében? A kéziratban ^(2r2) *gram* alak található. Vajon minek alapján olvasta ezt az új kiadás editora *gratiannak*? Nyilván csakis egy „stillschweigende Normalisierung der Orthographie” alapján, amelyben viszont éppen az SRH kiadóját találta vétkesnek. Száz példának is egy a tanulsága: közszavak esetében még e betűhűségre törekvő kiadás sem teszi feleslegessé az eredeti szöveg, a kézirat kézbevétele. Mivel paleográfiai problémák esetén ez amúgy is megkerülhetetlen, a kiadás során éppen a kényes ortográfiai problémák megoldásában ezt a körülményt mindenképpen figyelembe kell(ene) venni.

Ez veti fel azt a kérdést: amennyiben egy forrásnak egyetlen kézirata van (mint Anonymusnak), s az kétszer is megjelent facsimile kiadásban, az editio során mennyiben kell a kiadónak olyan feladatokat magára vállalnia, amelyek a facsimiléből könnyűszerrel kiolvashatók. Az SRH pontosan feltűnteti, amennyiben egy szó valamelyik betűjét a scriptor nagybetűvel írta: *MaRie*: ³⁴⁸, *dicetuR*: ³⁹¹⁷. Ezek a paleográfiai „finomságok” – nem feltétlenül elmaraszthatóan – az új kiadásban nem szerepelnek. Ugyanakkor az új kiadás az 50. fejezetben a fejezet közben írt *E* iniciálét feltűnteti ⁽¹¹⁶¹⁾, az SRH viszont nem (bár szövegkiadási gyakorlatában szokatlan módon új bekezdéssel indítja az *E* iniciáléval kezdődő mondatot: ¹⁰¹⁸). A törléseket – akár még az egy betűhelyre kiterjedőket is ^(40w) – az új kiadás, az SRH-hoz hasonlóan, feltűnteti. Kérdés, a facsimile kiadások korában szükséges információ-e ez. Ráadásul a Jakubovich-féle és az új kiadásban nem is felelnek meg egy-

másnak az ide vonatkozó információk. Az SRH a Prologusban a *laboriosi* szó ⁽³³²²⁾ után *rasurát* jelez, az új kiadás nem. Ugyanez a helyzet az 50. fejezetben az *Arpad* név ⁽¹⁰¹⁸⁾ után. Az új kiadás – az SRH-hoz hasonlóan – feltűnteti a kézirat írójának tollhibáit azzal a különbséggel, hogy míg az SRH a szövegben a hibás alakot hozza, s azt *sic* megjelöléssel látva el a lapalji *apparatus criticus*ban emendál, addig az új kiadás javított szöveget hoz, amelyet a javítás tényére figyelmeztető *sice*k nem szakítanak meg, s az apparatusban adja a kézirat romlott vagy javítás előtti alakjait. A korszerűbb elvet itt az új kiadás testesíti meg, míg az SRH gyakorlata egy facsimile kiadáshoz (a szöveg – és annak hibái – pontos „lefényképezéséhez”) áll közelebb. E filológiai akribiában az új editio túllép az SRH-n, s olyan, az SRH-ban nem jelzett változatokat regisztrál, mint hogy *gaesta* szó szerepel a műben ⁽³²³¹⁾, amelyet a scriptor *gastá*ból hozott létre, hogy a *tonsa* egy *tunsá*ból alakult ⁽⁴⁶⁵⁰⁾ vagy hogy a *Hovos* eredeti formája *Ho vos* volt ^(4818, 9. fej.).

Ez utóbbi szó igen fajsúlyos problémához vezet el. A kéziratban kétséget kizáróan *Houos* áll ^(5v18), vagyis az intervokális helyzetben álló betű *u* és nem *v*. Sajnálattal kell megállapítanom: erre az elvre, hogy tudniillik a tulajdonnevekben szereplő *u*-kat a kiadás kiejtésüknek megfelelően *v*-re írja át, egész rendszer épül. Így olvashatunk az új editióban *Buduvart* ⁽³²²⁵⁾ *Buduuar* ^(2r29) helyett, *Hungvart* ^(366, 2. fej.) *Hunguar* ^(3r13-14) helyett, *Ugeket* ^(362, 3. fej.) *Vgek* ^(3r18) helyett stb. Ezt az eljárást nem helyeslehetem. Az az editor, aki köznevekben szigorúan ragaszkodik a kéziratához, az abban olvasható betűkhöz (pl. a *ti-ci* + magánhangzó kapcsolatban), nem térhet el a kézirattól a tulajdonnevek esetében sem (egy vélhető kiejtés kedvéért). Ráadásul ez a gyakorlat megtevesztő, mert hiszen az anonymusi kéziratban *Ügyek* neve nem csupán *Vgek*, hanem *Ugek* alakban is előfordul ^(3r32), márpedig az egységeseen *Ugek* alakot tartalmazó kiadás alapján nem dönthető

el, hogy az eredetiben hol szerepel *Vgek* és hol *Ugek*. Sajnálatos a végkövetkeztetés: a kiadás a tulajdonnevek esetében nem alkalmas helyesírási kérdések tanulmányozására. Márpedig ezt egy kiadástól inkább el lehetne várni (és meg kellene követelni), mint pl. a *rasurák* többkevesebb pontossággal való feltüntetését vagy a *tonsa* alak vélhetően (?) *tunsából* történt javítását, vagy hogy a jelenleg biztonsággal kiolvasható *gasta* alaknak egy tovább javított változata-e a *gaesta* (?) alak.

Úgy tűnik, az új kiadás egyik-másik szavával, nevével további problémák vannak. A gesta 4. fejezetében *in regno Scithice* (3v4), a 7. fejezetben *de terra Scithia* (4r31) kifejezések szerepelnek. Az SRH mindkét esetben a kéziratban olvasható alakot hozza (398-9 és 4121), ám mindkettőt *sickel* látja el, ezzel jelzi a nyelvtani problémát, de emendatiót nem végez. Érzékelte a nehézséget a Juhász László-féle editio is, mindkét esetben javította a szöveget, az első esetben *in regno Scithie* (425-26), a másik esetben *de terra Scithica* alakra (69). Az új kiadás mindkét esetben a kéziratban olvasható, nagy valószínűséggel hibás alakot közli, ám a hibát nem javítja, sőt a hiba tényére sem hívja fel a figyelmet (389, 4. fej. és 424). Emendátlanul hagyja az új editio azokat a tulajdonnévi alakokat is, amelyek vitathatatlanul tollhibával fordulnak elő a gesta bizonyos részein, ilyen pl. az *Edum* (4415) *Edumer* vagy *Edumen* helyett, a *Sudal* (484) *Susudal* helyett (a névmutatóban a *Sudal* külön utalószó nélkül nyert besorolást a *Susudal* név alá), a *Loviou* (5833) – a kéziratban *Louiou* olvasható (8r16) – *Souiou* helyett stb. A kiadó jegyzetben hívja fel a figyelmet, hogy a hagyományosan *iternek* olvasott és tartalmi okokból csakis *iternek* olvasható rövidítés (iĕ) voltaképpen *itemnek* olvasandó (36q). Egy efféle megjegyzés megtételénél azonban figyelembe kellett volna venni a 10. fejezetben olvasható *Similit* rövidítést (6r15), amely más, mint *similiter*, természetesen nem lehet.

Nem szerencsés eljárás a kiadásban a sorszámokat fejezetenként újrakezdeni, mivel rövid fejezetek esetében egy oldalra két, azonos sorszám jut (mint pl. a 36. oldalon a 2. és a 3. fejezet vagy a 108. oldalon a 45. és a 46. fejezet bizonyos sorszámai). Talán helyesebb lett volna az *apparatus criticus* betűjeleit, amelyek jelenleg *a*-tól *z*-ig haladnak, *s* *z* után *a*-val kezdődnek újra, oldalanként újrakezdeni, ezzel el lehetett volna kerülni, hogy – nyilván az utólagos besorolások miatt – vesszővel, illetve vesszőkkel megkülönböztetett betűjelek (pl. *g*, *g'*, *g''*: 46., 48.; *k'* – *k* helyett! – és *k'*: 50.) szerepeljenek. A kiadás feltünteteti a kézirat oldalváltásait, valamint az SRH oldalszámait (ez utóbbiak közül a p. 34. az új kiadás 30. oldalán rossz helyen szerepel). A kötet használatát névmutató, valamint a magyar honfoglalás Anonymus-féle lefolyásának Györfy György által készített, Veszprémy László által kiegészített térképe segíti. Sajnálatos, hogy a térképről a helységneveket jelző jelek (karikák) lemaradtak, hogy számos tájegységnevén alaposan „elcsúszott” (így került a rómaiak legelője – ráadásul olyan betűtípussal szedve, amely a települések és nem az országrészek sajátja – Somogyba, a *terra Gelou* pedig a gesta képzelt színhelyétől csaknem 100 km-rel keletebbre).

Mindent egybevéve értékes alkotással gazdagodott az amúgy sem szegényes Anonymus-irodalom. Szövegének első közzététele után 245 évvel megszületett a teljes német nyelvű Anonymus-fordítás. Korszerű, modern jegyzetek adnak tájékoztatást a német olvasónak az anonymusi műben foglalt problematikáról, s a bevezetés tartalmazza a legszükségesebb információkat. A latin nyelvű kiadást is haszonnal lehet forgatni sok vonatkozásban, de ha bizonyos paleográfiai vagy ortográfiai kérdésekre keresnénk itt a választ, tartsuk kezünk ügyében az SRH-t, sőt még Juhász László editióját, valamint természetesen valamelyik facsimile kiadást.

KRISTÓ GYULA